

Zitierhinweis

Koupil, Ondřej: Rezension über: Dušan Foltýn / Jan Klípa / Pavlína Mašková / Petr Sommer / Vít Vlnas (eds.), Otevři zahradu rajskou. Benediktini v srdci Evropy 800-1300, Praha: Národní galerie, 2014, in: Český časopis historický, 2016, 2, S. 470-474, DOI: 10.15463/rec.935269063

český časopis historický

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

dy, jejichž význam nebývá hned a přímo vysloven. Anglická verze „Proměny“ byla přijata rozrůzně, jak jinak, výjimečným způsobem ale zasáhla do diskuse napříč mnoha obory, jak dokládá nezvyklé množství postupně přibývajících recenzí a ocenění udělené „Early Slavic Studies Association“ (při Ohio University) roku 2012.

Tomáš Klír

Dušan FOLTÝN – Jan KLÍPA – Pavlína MAŠKOVÁ – Petr SOMMER –
Vít VLNAS (edd.)

Otevři zabradu rajskou: benediktini v srdci Evropy 800–1300

Praha, Národní galerie ve spolupráci s Filosofickým ústavem AV ČR 2014,
ISBN 978-80-7035-550-3.

„Otevři katalog objemný“? U výstav historických i uměleckých bývají katalogy příležitostí zachytit pomíjivý zážitek fyzického rozestření exponátů v tak nebo jinak omezeném čase do sítě knižní statičnosti. Katalog sice nabízí „jen“ písmena a reprodukce, ale zároveň také knižní perseveranci a možnost čtenářských návratů. Čtenář nebo čtenářka však bývají u těchto nejednou objemných a rozměrných tisků postaveni před nezvládnutelný úkol „čtení“ nebo „přečtení“ – a pak odsouzeni spíš jen k občasnému užívání knihy, k vyhledávání a studiu. Komplexní čtenářský zážitek z pětisetstránkového katalogu velkého formátu nebývá tedy běžný. Recenze ho nemůže suplovat, ale chce aspoň nastínit možnosti četby. Leží před námi katalog k výstavě o středověkých benediktinech ve střední Evropě s názvem převzatým z textů opata a „teoretika architektury“ Sugera ze Saint Denis. Výstava se stejným názvem – *Otevři zabradu rajskou: benediktini v srdci Evropy 800–1300* – se konala od 7. listopadu 2014 do 15. března 2015 ve Valdštejnské jízdárně na pražské Malé Straně.

Katalog sestává z osmi kapitol, které fenomén benediktinského mnišství, pojímány i jako znamení kontinuity v labilním světě střední Evropy (s. 15), mapují z různých stran; každá z nich se otevírá syntetickým textem na způsob studie a obsahuje pak jednotlivá analytická katalogová čísla s pevnou heslovou strukturou.

Že nejde jen o monasteriologii, ale o ambici zasadit mnišství do mnohem širšího kontextu, naznačuje zvláště *I. kapitola*, pocházející z pera Josefa Žemličky a Petra Sommera. Název spojuje soustavné publikace prvního z autorů o přemyslovském státě a zájem druhého z nich o povahu christianizace u nás: „Počátky českého státu christianizační optikou“. Pokřesťanství země, spojované výslovně s činností benediktinů (s. 20), tu není pojímáno jako nezávislý dodatek k „politickým dějinám“, ale jako důležitý integrační činitel. Christianizace neproběhla rázem, podle autorů byla u nás tato první „velká středověká globalizace“ v hlubší rovině dokončena až v 13. století. Studium klášterních dějin je tedy v katalogu hned od začátku podnikáno nejenom jako regionální až lokální antikvářství, ale jako součást bádání o dějích mnohem širších, souvisejících (integrační myšlenkou státnosti) nakonec i s dnešní přítomností. Katalogová část této kapitoly nám ukazuje exponáty od pohanských idolů přes proklamativně křesťanské náprsní křížky ke krásným a nákladným rukopisům evangeliářů. Zvláště stojí dva tematické soubory: takzvané svatovojtěšské relikvie, spojené s kultem druhého pražského biskupa Vojtěcha

(48nn.), a ukázky předmětů z pohřebních výbav pražských biskupů – jejich ostatky kdysi do novostavby katedrály přemístil kronikář a děkan svatovítské kapituly Beneš Krabice z Weitmile (s. 56nn.). Na s. 44 snad povzdechne, že známé a tajemné *Kyjevské listy* volají jako památka po komplexním novém prozkoumání.

II. kapitolu („Svatý Benedikt“) napsal Petr Sommer sám. Odvádí nás v ní do Itálie v polovině prvního tisíciletí a věnuje se autorovi *Regula monachorum*, mnišské řehole, sv. Benediktovi. O jeho životě na přelomu 5. a 6. století jsme informováni z jediného zdroje, z *Dialogů* o něco mladšího svatého papeže Gregoria Velikého – a tak je kritika historické autenticity tohoto literárního pramene i podnětem sporů o osobu sv. Benedikta. Sommer nicméně tradiční pojetí nepopírá, jeho formulace jsou spíš zdrženlivé (s. 64). Pozoruhodný text *Řehole Benediktovy* měl od 10. století hodně co do činění s českými dějinami: jeho 73 stručných kapitol tvořilo osu života (institucionálního, liturgického, ale i praktického, a dokonce s programem duchovního života i „nástrojích dobrých skutků“ – tak se jmenuje 4. kapitola *Řehole Benediktovy* – a náznamem seznamu doporučené četby v závěru) i českých a později moravských benediktinských klášterů (později i cisterciáckých), ženských i mužských. Málo známý benediktovský ikonografický cyklus z dnešního území České republiky je tu reprodukován na s. 64: nástěnné malby motivů ze života sv. Benedikta z 15. století v kostele téhož světce v Krnově-Kostelci.

Na tomto místě poznamenejme, že k působivosti knižního katalogu nemálo přispívají fotografie Martina Steckera (nepodceňujeme tím další fotografie, po této stránce je katalog opravdu na světové úrovni). Na s. 68 najdeme například čtvercový snímek z krypty v Saint-Benoît-sur-Loire, kde jsou uctívány ostatky patriarchy západního mnišstva. Je to příklad fotografie, která překračuje běžný dokumentační smysl ilustrace v katalogu a má svou vlastní podmanivou uměleckou hodnotu, danou symetrickou kompozicí námětu a pečlivou prací se snímáním světla a tlumených barev; dokumentární funkci přitom plní skvělým způsobem. Když už byl zmíněn text *Řehole Benediktovy*: v záhlaví hesla o rukopisu zvaném *Codex Sangallensis 914* (první třetina 9. století), nejdůležitějším dochovaném rukopise *Řehole Benediktovy*, spojeném jen několika málo články s autografem, je čtenář na s. 74 zván, aby si v mezinárodní elektronické síti prohlédl digitalizát tohoto rukopisu.¹

Ani v záhlaví *III. kapitoly* nechybí jméno Petra Sommera. Společně s Dušanem Foltýnem v ní popsal „Život v benediktinském klášteře“, jeho „stavební podobu a každodenní rytmus“. Dílo sv. Benedikta ani jeho cenobitská pravidla by v evropské kultuře nejspíš nezaujímaly tak významné místo, kdyby se text *Řehole Benediktovy* nestal normou celoríšské reformy mnišství v 9. století. Při této příležitosti vznikly vlivné ideální představy, jak vlastně klášter má vypadat – asi mnozí je znají z dochovaného idealistického plánu kláštera ze St. Gallen (s. 112n., stejná reprodukce kupodivu i na s. 90). Tím, kdo plán pravděpodobně objednal, byl Haito, opat z Reichenau, účastník debat o monastické reformě vedené sv. Benediktem z Aniánu (s. 91). Autoři kapitoly se podrobně zmiňují o obsahu plánu a souvislosti s druhou cášskou synodou, která zmírnila původní přísnou podobu reformy.

Sommerův a Foltýnův výklad zabíhá i k materiálovému nosiči těchto idejí, sešivanému pergamentu, a nejsme ušetřeni ani průřezem pergamenových obdélníků na ovčí tělo

1 <http://www.e-codices.unifr.ch/de/csg/0914> (ověřeno 21. 4. 2016).

(s. 95). S interpretacemi tohoto plánů bývá jedna metodologická potíž: je to univerzální a ideální schéma, které známe odevšad a odnikud; odevšad obecně a odnikud takto konkrétně a úplně. Zrádná může být i stylistika oživující popis červenavých čar na sanktgallenském plánu. Popis je totiž v našem katalogu tak „živý“, že se z ideálního plánu stává mocí psaného slova plán skutečný: v místnostech školy „probíhala výuka“, obléti „jedli v refektáři a vcházeli do kostela“ (s. 101). Kouzlo dané dynamickými slovesy musíme překonat, abychom nezapomněli, že v reálných, a zvláště českých klášterech to byly komplexy mnohem méně vybavené a rozlehlé. Ale je v nich zase něco navíc. Zahledíme-li se na plán s jakousi inventarizační touhou, shledáme, že chybí kapitulní síň, tedy oficiální shromaždiště komunity pojmenované podle pravidelného čtení „kapitol“ *Řehole Benediktovy*. Zvláštní kapitulní síň známe v klášterech až z 11. století. V katalogové části II. kapitoly zaujmou kromě nádherných předmětů (zlatý opatský cestovní kalich z Tyňce) a plastik nebo zlomků výzdoby svatojiřského kláštera (koneckonců prvního „jistého“ kláštera v Čechách) vděčné modely nedochovaných staveb, například ostrovského kláštera na vltavské inzule (s. 117). Aby se sklenulo vysoké s nízkým, je tu i vyobrazení venkovního záchodu (s. 141), jaké se asi nacházely i ve středověkých klášterech.

IV. kapitola se věnuje „Sochařství“ a napsali ji Aleš Mudra a Michaela Ottová. Zastavme se u pozoruhodné památky Vintířova náhrobníku z Břevnova (s. 168n.). Zajímává je autorská hypotéza, že kamenínka na památku označující místo odpočinku šumavského poustevníka, jehož kult se v Břevnově pěstoval, zprostředkoval Václav I. a že plastika souvisí s výzdobou tišnovského kláštera Porta Coeli. Jenže s kamenným artefaktem se pojí i řada otázek. Řádivý historik Josef Bonaventura Pitr v knize o blahoslaveném Vintířovi (1762) popsal, jak kámen zedníci našli při stavbě dnešního kláštera. V našem katalogu se odmítá hypotéza podvrhu náhrobníku v raném novověku, která vznikla v souvislosti s izolovaným kamenem (stylově jde o dílo středověké). Přesto se nemohu zbavit dojmu nejasnosti – informací je málo. Je tady už Pitřův vylučovací argument, že kámen těžko spojit s někým jiným (jiným světcem) v Břevnově než s Vintířem/Guntherem. Na Weinkopfově rytině v Pitřově knize je ale ta spojitost jaksi příliš podtržena, když na něm čteme písmena „LIS G“ (o „G“ mluví v textu i Pitr), tedy zbytek slov „venerabiLIS Guntherus“. Jenže „G“ vidíme na té nepřesné rytině jaksi záhadně promítnuté do ulomené části kamene – na fotografii už je jen „LIS“, což je na atribuci opřenu jen o filologii trochu málo (obě ilustrace v katalogu na s. 169). Ten kámen se zkrátka vzpouzí jednoduché interpretaci.

V. kapitola nadepsal Viktor Kubík „Knižní kultura a iluminace“. Text se liší od ostatních syntetických kapitol katalogu i formálně: množstvím odkazů a poznámek je to spíš studie v odborném časopise. Kdo se ale smíří s formou od zbytku katalogu odlišnou, najde tu informace velmi zajímavé: jsou to vlastně dějiny písemnictví, sledované ne jako dějiny abstraktních textů, ale jako historie dochovaných artefaktů, tedy fyzických knih. Protože hlavní hledisko tu není literárněhistorické (mířící k oněm abstrahovaným textům v nehmotné podobě), je zde přirozeně věnována pozornost i psacím látkám, kunsthistorickým souvislostem apod. Souhrnně a detailně je popsán soubor rukopisů souvisejících s korunovačním evangelistářem Vratislava II. (*codexem Vyšehradským*; s. 206nn.). Z obvyklé středověké anonymity vystupují v této kapitole dva tvůrci, nebo dvě

osoby, Hildebert a Everwin, a to nejen na známé kresbě se zaháněnou myší. Opominuty nesmějí být v kultuře benediktinských klášterů v českých zemích *Opatovický homiliář* (s. 224), *Pasionál abatýše Kunhuty* (s. 250n.) nebo kodex zvaný *Gigas* (s. 228n.).

Jan Klípa se v *kapitole VI* věnuje doslova „Pokladům benediktinských klášterů“. Cennosti z vzácných materiálů byly v patřičné adjustaci samozřejmě ozdobou výstavy. Kromě očekávaných kalichů a patén tu nacházíme i předměty méně obvyklé a dnes neužívané, například elegantní kovové „eucharistické holubice“ (motiv nese svatodušní symboliku), určené k uchovávání nejsvětější svátosti oltární. Většina liturgických předmětů užívaných k uchovávání eucharistických způsob jsou obvyklá *vasa sacra*, po staletí víceméně stejné, jen zdobením odlišné předměty – kalichy, patény apod. Už funkcí těchto předmětů a liturgickými předpisy bylo dáno, že u nich nebylo namístě šetřit náklady na materiál a provedení. Tohoto druhu jsou i proslulé poklady jako Tasillův kalich z 8. století (s. 282). Na s. 281 najdeme shrnutí o významu řeholníků jako tvůrců uměleckého řemesla v Evropě i u nás (sázavský opat Božetěch). Abychom nad katalogovou částí kapitoly nepodlehli zlatému mámení, připomeňme, že se tu k evokaci představ o výzdobě kláštera dosti využívá analogie: vystavené a zobrazené předměty, posbírané po velkoryse pojímané „střední Evropě“, jsou analogií toho, co mohlo být vybavením i v našich benediktinských domech. Tyto konkrétní předměty (a jsme rádi, že byly na výstavě pohromadě) se nacházely na velmi vzdálených místech, rozptýleně.

Mnohem nenápadnějšími artefakty se v *kapitole VII* – „Sfragistické památky benediktinského řádu“ – zabývala Petra Oulíková. Nevelké pečeti nejsou výstavnicky tak vděčné jako zlaté nádoby (na povedených fotografiích vidíme víc než ve skutečnosti), ale vracejí nás k osudům benediktinů v českých zemích. Ikonografie pečeti je důležitá pro pochopení sebeidentifikace jednotlivých domů (například Břevnova na s. 384–386). Přesto mysl maně sklouzává k obsahu listin, k nimž byly pečeti přivěšeny, a k jejich významu pro benediktinskou historii – jako je tomu u konfirmace privilegia papeže Jana XV. z přelomové doby kolem roku 1224 (s. 400).

„Druhý život středověkých benediktinů“ prezentuje v *kapitole VIII* Vít Vlnas. Přestože se tady ocitáme v evidentně jiném světě, aspoň náznakem se tu (byť s lakunou těžkých dob mezi husitstvím a leopoldovským zklidněním, pro kláštery v Čechách a na Moravě lakunou dob boje o přežití) ukazuje kontinuita s dobou novou. Vrátime-li se k úvodní kapitole Žemličkové a Sommerové, hledající v benediktinském raném středověku a christianizaci mj. kořeny budoucí státnosti, nacházíme tady pokračování a navázání. Ano, možná si i někteří návštěvníci výstavy ve Valdštejnské jízdárně kladli otázku, zda ty středověké kláštery existovaly i potom a případně zda trvají i dnes. V úvodu kapitoly je řeč o aktivitách benediktinů v českých zemích v 18. století a pak, jak je autorovi blízké, se pozornost stočí na obraz benediktinských dějin v rodící se české moderní žurnalistice a historiografii.

Na první pohled disparátní, nemedievistická část tak nakonec uživateli katalogu nabízí jisté pojitko s jeho dobou, resp. s jejími dosud živými počátky a matricemi mnohých stereotypů. Hledáme-li tu spojitost s ostatními částmi knihy, nabízí se možnost všimat si novověkých zobrazení starých klášterů, jako je Benediktovo původně poustevnické Subiaco (s. 423) nebo výše zmíněného Reichenau na Bodamském jezeře (s. 427), případně kláštery

domáci (s. 440nn.). Ke kapitole o rukopisech se kruhem vracíme u reprodukcí miniatur z *Pasionálu abatyše Kunhuty* z 19. století (s. 438n.).

Nakonec drobnost ke katalogové části této kapitoly. Petra Zelenková se na s. 448 zamýšlí nad tím, zda známé veduty benediktinských klášterů (dochované často samostatně a přetiskované ještě ve 20. století z původních, bohužel dnes už zase nezvěstných desek) patří k bazálnímu dílu české benediktinské monasteriologie z pera Magnoalda Ziegelbauera *Epitome historica* (1740). Knihovna Google Books nabízí digitalizát klementinského tisku 51 A 18.² Za předmluvou je v digitalizovaném exempláři vevázán grafický list. V Google Books vidíme sice jen pravý horní roh nerozloženého mědirytu, ale ten je nezaměnitelný: je to jedna z hledaných vedut. Přinejmenším tedy existují exempláře, jako je ten „břevnovský“, o který se kdysi při dataci rytin opíral Oldřich J. Blažíček.

Celkově máme v recenzované publikaci před očima monumentální obraz středověkých benediktinských klášterů ve střední Evropě. Zájem o české země je možná v katalogu silnější než na výstavě, ale vzhledem k absenci nějaké moderně pojaté syntézy dějin benediktinů a benediktinek v Čechách a na Moravě³ tak aspoň katalog plní více tuto žádoucí funkci.⁴

Kniha je opulentně upravena, při prodejní ceně jistě nerentabilně, a zůstane trvalou podívanou. Také sklídila v tomto směru ocenění. Jednoduché černo-zlaté řešení Jany Vahalíkové pracuje s dostatkem prostoru pro text i obrazy, užívá dvou druhů papíru (lakovaný na náročné reprodukce a kulér na technické části knihy), jediným zdobným prvkem je šikmá zlatá čára objevující se na začátcích textových celků, na titulní straně i jako dělička dvou číslic ve společné paginaci dvoustrany. Při velké váze knižního bloku trpí papírová obálka s chlopněmi, která využívá matného efektu nelakovaného papíru bez lamina, konvenujícího zřešelé fotografii opukového Vintířova náhrobníku.

Je jisté, že katalog bude nadlouho kompendiem, v kterém se budou hledat detaily a z kterého budou vycházet i celkové náhledy na jednotlivé složky středověké benediktinské kultury v českých zemích a okolí.⁵

Ondřej Koupil

- 2 https://books.google.cz/books?id=BuFdAAAACAAJ&hl=cs&source=gbs_navlinks_s (21. dubna 2015).
- 3 Půjčujeme si název syntézy poslední, kterou podal benediktin Johannes Zeschick v roce 1993 a jejíž český překlad (nezmíněný v bibliografii recenzovaného katalogu) vyšel v roce 2007 (*Benediktini a benediktinky v Čechách a na Moravě*. Přel. Z. Lochovský. Praha, 2007 (= Pietas benedictina 12).
- 4 Dalším syntetickým pokusem je připravovaná kniha Josef ŠRÁMEK, *Břevnovské opatství ve středověku: Břevnov, Rajhrad, Police nad Metují a Broumov*, Praha 2016 (= Pietas benedictina 22).
- 5 U podobně rozsáhlého díla si nelze představit drobná přehlédnutí při scelení textů mnoha autorů do jedné knihy. Těžko předpokládat možnost opravy při dalším vydání, ale aspoň několik detailů pro zpřesnění: na s. 46/47 u kat. č. I.24A–E (přemyslovské denáry) stojí v popisích obrázků omylem „I.17A–E“; při zkrácených bibliografických odkazech marně hledám v literatuře položky jako Dragoun 2000, Hledíková 1988 nebo Sádlová 2004; střídá se nejen psaní verzálky ve slově „Řehole/řehole“ (závisí na pojmenovací intenci), ale najdeme i „Regule“ v plurálu – ne všem je asi zřejmé, že jde stále o týž normativní text; v kapitole o rukopisech pak najdeme kuriózní „skloňování“ latinských názvů rukopisů jako „Mater verborum“ (genitiv na s. 242), „Liber viaticum“ (snad dativ na s. 250) nebo Liber viaticu (genitiv na s. 251).

